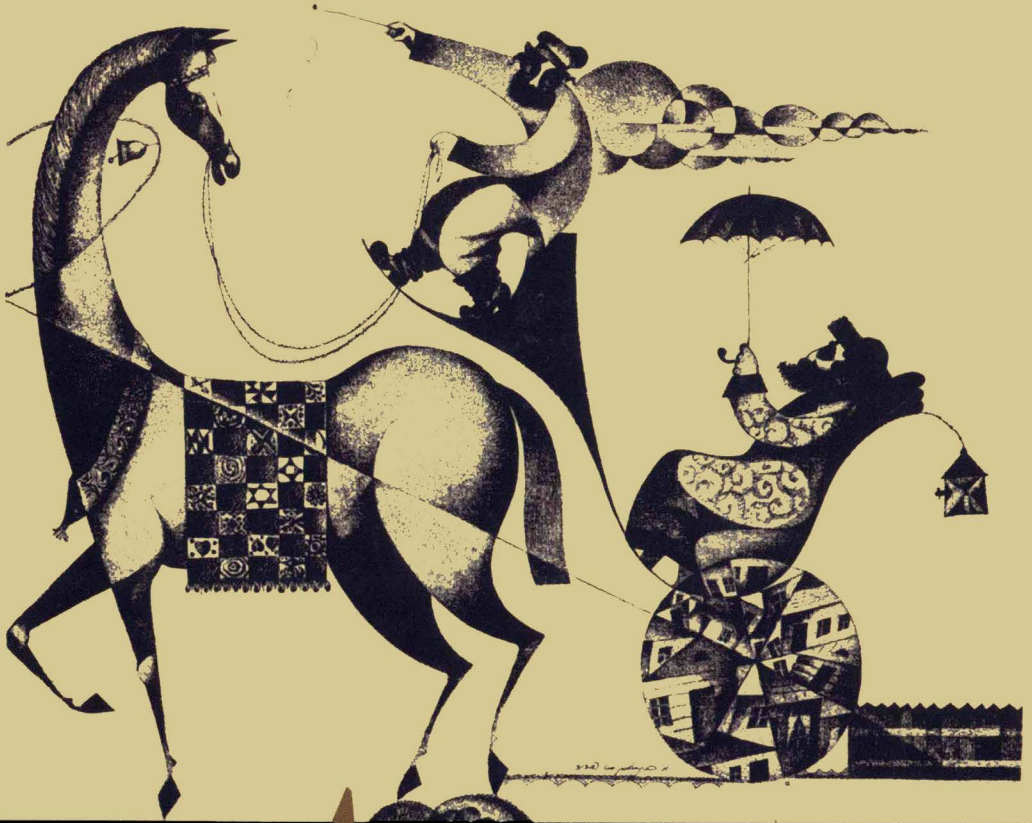

דוד אסף

דוד אסף תמלכות

ר"י ישראל מרוז'ין

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

דוד אסף

דרך המלכות

ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות

דוד אסף

דרך המלכות

ר' ישראל מרוז'ין

ומקומו בתולדות החסידות

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), פרופ' מרדכי ברדיאר, פרופ' יעקב ברנאי,
מר צבי יקותיאל, פרופ' מרים ירדני, פרופ' יום־טוב עסיס, פרופ' יוסף שלמון
מרכז המערכת: מעין אבינרי־רבהון

ערך והביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יצא לאור בסיוע

בית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל־אביב

וקרן לואיס ומינה אפשטיין שעל יד האקדמיה האמריקאית לחקר היהדות

הדפסה ראשונה — 1997

הדפסה שנייה — 2001

הדפסה חדשה: 2010

על גבי העטיפה: משה ברנשטיין, "הרבי נוסע"

מתוך: אור הסמטאות האבודות - עולמו של מ' ברנשטיין, ערך ח"מ בסוק, תל אביב 1986

עיצוב העטיפה: תחיה רוזנטל

מסת"ב 4-114-227-965

מספר קטלוגי 381-185

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים תשנ"ז

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום

או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

הודפס בדפוס אליניר

התוכן

11 ראש דבר

15 מבוא

- א. דרכו של החיבור 15; ב. על מצב המחקר ועל ההיסטוריוגרפיה החסידית 21;
ג. המקורות וסיכום 35

חלק ראשון: הפכים נפגשים

49 פרק ראשון: "מלאך יכול להחמיר": ר' אברהם "המלאך"
א. משהו לתולדות ר' אברהם "המלאך" 49; ב. ר' ישראל וסבו "המלאך" 55

59 פרק שני: "דרך חדש שלא ידעתי מזה": ר' שלום שכנא מפוהרבישצ'ה
א. ראשית דרכו 59; ב. ר' שלום שכנא כמנהיג חסידי 67; ג. דמותו בהיסטוריוגרפיה
של החסידות 72

חלק שני: ר' ישראל הצעיר

79 פרק שלישי: "ואני מעודי לא הייתי נער": הדרך למנהיגות
א. ילדות: "והקטן הזה הבין הכל" 79; ב. ר' אברהם מפוהרבישצ'ה 81;
ג. בחרות: "אין לי פנאי ללמוד" 84; ד. עוצמת הנחיתות 93

100 פרק רביעי: "העיקר הוא ייחוס עצמו": הוויכוח על בני הצדיקים
א. הורשה ופיצול בחסידות במאה ה"ס 100; ב. "זכות אבות" או "ייחוס עצמו"? 104;
ג. ייחוס משפחה בבית רוז'ין 109; ד. נצחון "בני הצדיקים" והשלכותיו 115

חלק שלישי: מרוזין לסדיגורה

121 פרק חמישי: "מסילה לא דרך בה איש": התמסדות והתפשטות
א. על כס המנהיג 121; ב. מפורבישצ'ה לרוז'ין 124; ג. מדרכי ההתרחבות
וההתפשטות 128; ד. אישיותו וסוד קסמו 136; ה. דרך חדשה בעבודת ה' 145;
ו. גילויי התנגדות 150; ז. דמותו של ר' ישראל בעיני משכילים 157

- 163 פרק שישי: "המלכות היהודית נופלת": מעשה אושיץ
 א. על "מוסרים" ועל דין "רודף" 163; ב. פרשת הרצח וחקירתו 167; ג. משמעותו
 ההיסטורית של "מעשה אושיץ" 174
- 176 פרק שביעי: "שרים רדפוני חנם": במאסר
 א. המאסר והדיו 176; ב. בין ר' ישראל לצאר ניקולאי 185; ג. ייסורים
 ומשמעותם 188
- 192 פרק שמיני: "בין גלים": הבריחה מרוסיה
 א. זיכרונותיו של יוסי ראטה 192; ב. השיבה לרוז'ין 194; ג. הבריחה מרוסיה 196;
 ד. משוה על "גניזת חרסוך" 202
- 204 פרק תשיעי: "כאורח באכסניא": חידוש החצר בסדיגורה
 א. סכנת גירוש ומהמרות משפסיות 204; ב. בין מרכז לשלוחתיו 216; ג. ההקשר
 הגיאוגרפי 218; ד. התבססות כלכלית: רכישתה של אחוזת פוטוק זלוסי 224; ה.
 פרסומה של החצר החדשה 228
- 237 פרק עשירי: "לאסף שברים נשבר": שנים אחרונות
 א. בערוב ימיו 237; ב. הסתלקותו וירושתו 245
- חלק רביעי: ר' ישראל מרוז'ין כמנהיג חסידי
- 255 פרק אחד-עשר: "תורת האדם": דרכו של ר' ישראל בהנגת הציבור
 א. בין צדיק לבין רב 255; ב. מינויים והדחת 264; ג. שתדלנות עבור כלל
 ישראל 272; 1. "גזירת הגזים" 273; 2. "גזירת הלבוש" וקשרים עם מונטיפיורי 276;
 3. שיתוף פעולה עם משכילים: ר' ישראל וריב"ל 285; ד. פעילות למען ארץ
 ישראל 291; 1. כולל ולין 291; 2. מפעלי בנייה 297; ה. מעמדו כמנהיג 301
- 303 פרק שנים-עשר: "לי הכסף שבכל העולם": חזון העושר והמלכות
 א. החידוש בדרך ה"מלכות" 303; ב. הייצוס לבית דוד 307; ג. "עבודה באתכסיא":
 הביסוס הרעיוני 310; ד. התנגדות לסיגופים 317; ה. גילויי ביקורת כלפי דרך
 ה"מלכות" 320; ו. מנגנים ומשוררים, מרכבות וטוסים 325; ז. עושר וכבוד כמבתן
 דתי 331
- 337 פרק שלושה-עשר: "צדיק הדור האמיתי": ר' ישראל כצדיק
 א. שאלת "צדיק הדור" 337; ב. משוה על משיחיות וגאולה 348; ג. התנגדות
 למופתים 355

חלק חמישי: חצרו של ר' ישראל מרוזין

363 פרק ארבעה-עשר: "כמדינה קטנה בתוך מדינה גדולה": החצר המלכותית ויושביה
א. המקורות וטיבם 363; ב. המתחם הפיסי 365; ג. המערך התברתי 380

388 פרק חמישה-עשר: "שנחוץ לו ממון להוצאת הבית": כלכלת החצר החסידית
א. הצדיקות כפרנסה 388; ב. הפדיון והגיונו 391; ג. גובה הפדיון ודרכי צבירת
ההון 396; ד. מסעותיו של הצדיק 401; ה. כספי ה"מעמדות" 404; ו. זיכיונות, חזקות
וכתבי מגידות 409; ז. שקיעתה של החצר המלכותית 416

419 פרק שישה-עשר: "תחת אוהל אחד": החסידים והצדיק
א. נסיעות החסידים אל הצדיק 419; ב. דרכי הגישה אל הצדיק 426; ג. קבר הצדיק
וההלולה 432

435 סוף דבר
א. ר' ישראל מרוזין כמושא למחקר ביוגרפי 435; ב. שמרנות מול חידוש בחסידות
רוזין 437; ג. ירידת הדורות או עוצמת הנחיתות 440; ד. החצר החסידית בעידן של
תמורות 443

נספחים וביבליוגרפיה

449 נספח א: "כנפיים שלי": בניו ובנותיו של ר' ישראל מרוזין

467 נספח ב: מקורות ותעודות
1. על רצח מוסרים יהודים בבתי כנסת 467; 2. פרוטוקול גזר הדין של מעשה
אוישץ 467; 3. עלים מארכיון משרד הפנים הרוסי על ר' ישראל ובני משפחתו 476;
4. תזכיר וספיקו: יוסף פרל על מגבית כספים בגליציה למען ר' ישראל 481;
5. משא-ומתן להסגרת ר' ישראל מאוסטריה לרוסיה ודין בבקשתו להתגורר
בסדיגורה 486

495 מפתח הקיצורים הביבליוגרפיים

515 מפתחות
א. שמות האנשים 517; ב. שמות הנאשמים במעשה אושץ 529; ג. שמות
המקומות 530; ד. מפתח נושאים 534

10 מפה: מקומות בחיי ר' ישראל מרוזין ובניו

118 אילן יחס: ר' ישראל מרוזין, אבותיו וילדיו

לא אוכל להסכים לדעת אלו העושים את הביוגרפיה סנגוריה, וחושבים כי בכתבם תולדות איש גדול מחוייבים הם לכסות על כל פשעיו ולהעלים עין מחסרוניו. זאת לא זאת. הביוגרפיה היא ציור אמתי של האיש המורס מעם ופעולתו בחיים; בעיור הזה נמצא את נושא עניין הספר כמו שהיה באמת, עם מעלותיו וחסרוניו. הביוגרפיה היא אחד מעמודי ההיסטוריה, וזו צריכה להיות אמתית ורחוקה מכל משא פנים ומכל טנדנציה.

שמעון ברנפלד, תולדות שי"ר, ברלין תרנ"ט, עמ' III-IV

תוכל להגדיר רשת באחת משתי דרכים, על פי נקודת מבטך. בדרך כלל אפשר לומר שרשת היא מכשיר שבכה שנועד לדיג. אך גם בלא שתסתכן בפגיעה של ממש במירת ההיגיון, תוכל להפוך את הדימוי על פיו ולהגדיר רשת כדרך שעשה פעם אותו לכסיקוגרף קונדס: הוא כינה אותה אוסף של חורים הקשורים זה בזה בחוט. הוא הדין בביוגרפיה. הרשת מתמלאת, אז הופך אותה הביוגרף על פיה, ממיין, משליך את תוכנה בחזרה למים, אוגר, מכין את בשר הדגים ומוכרו. אך חשוב על כל אשר לא עלה ברשתו: רב הוא וגדול פי כמה. הביוגרפיה ניצבת לה שמנה ומהוגנת על המדף, גאה ושלווה: תולדות חיים בפרוטת מספקים לך את מלוא העובדות, תולדות חיים בלידה יוסיפו על אלה גם את ההנחות וההשערות. אך חשוב נא על כל אשר חמק, על כל אשר נמלט בהבל נשימתו האחרון של נושא הביוגרפיה. מה סיכוי יש לו, לביוגרף המוכשר ביותר, בהתמודדות עם נושא אשר דאה אותו קרב לעברו וגמר אומר בנפשו להשתעשע מעט?

גזיליאן בארנס, התוכי של פלובר, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 39

ראש דבר

לא חסיד ולא בן חסיד אנוכי, אך משביקשתי לעדור בערוגותיה של החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה נתתי עיני בתנועת החסידות במאה ה"ט. נושא זה, שלכאורה כבר נאמר בו הכל, נתגלה לי עד מהרה כחלקת שדה נטושה, שכמעט שלא חרשו בה חורשים. תשומת לבי נמשכה לדמותו הייחודית, המורכבת ורבת הסתירות של הצדיק ר' ישראל פרידמן מרח"ן (1796–1850). קריאת מאמריהם הנושנים של ההיסטוריון היהודי-הרוסי שאול גינזבורג ("ר' ישראל מרח"ן ובנו ספרח"), ושל חוקר החסידות שמואל אבא הורודצקי ("ר' ישראל מרח"ן וצאצאיו" ו"צדיק שיצא לתרבות רעה"), הותירה עלי רושם עמוק ביותר. בקעה ועלתה מתוכם פרשה אנושית, טרגית ומסעירה, שסימלה בעיני, כבקליפת אגוז, את ממדיו של המשבר שאליז נקלעה החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה במפגשה המפותל ורווי המתחים עם הזמנים החדשים ועם "רוח המודרנה". משהתחלתי להיכנס בעובי הקורה נמשכתי אחר האירועים כבחבלי קסם. וכי מה עוד יכול לבקש חוקר ממקורותיו אם מפקידים הם בידיו סיפור עלילה דרמטי, שיש בו סממנים של מתח ומסתורין, מעורבות ברצח וישיבה בכלא, שוחד, בריחה ורדיפה, שיקום והתחדשות, קדושה והתעלות דתית, וכל אלה מהולים בסגנון חיים צבעוני ומוחצן, במחלוקת ובפיוס, בפולמוס ובהשלמה. השקעתי מאמץ רב בניסיון "לתווך" בין המחורבות המלאה לכללי המחקר ההיסטורי הביקורתי לבין הרצון לתאר עלילה ולספר סיפור. עשיתי כל שביכולתי כדי שההרצאה המדעית ה"יבשה", על פרטיה ופרטי פרטיה, לא תעמוד כחיץ בין הקורא לבין ניוחחותיה של התקופה וטעמיה, ולא תטשטש את הצבעים העזים של האישים והאירועים שיתוארו בדפים הבאים. תקוותי שעלה הדבר ביד. ומשחיפשי תיאור קולע, שייטיב לאפיין את גיבור ספרי זאת "דרך המלכות" שבה פסע, לא מצאתי נאה יותר מן הבלדה המרגשת של שמשון מלצר, "רבי ישראל מרח"ן בורח":

הצאר לז הַצַּר. הוא בָּרַח. וְהִנֵּה הוא

נֶשֶׂא בֵּין גְּלִיז שֶׁל הַפְּרוֹט.

בְּלִילָה בְּאֶפֶל נֶטַש אֶת נֹדוֹ -

הָהָ לז הַרְרָךְ יְרוֹט.

נֶטַש אֶת שְׁלַחַן הַזֶּהָב וְהַ"זֶּהָר",

כִּסְאוֹ כִּכְסֵּא הַדְּקִס;

נֶטַש אֶת בֵּיתוֹ וְאֶת אֶשֶׁת הַנַּעַר,

אֶת שֵׁשֶׁת בְּנָי, הוא הַשֵּׁס"ס.

עֲזַב אֶת אֶחָיו שֶׁבִּסְתֵּר שְׂאֵפוֹ

לְקַרְן שֶׁל זֶהָר פְּדוּת,

עֶזְב וּבָרַח – וְהָנָה מִכְתָּף הוּא
בֵּין רַעַשׁ גְּלִיּוֹ שֶׁל הַפְּרוּט...
וְזֶה הַיּוֹשֵׁב בַּמְרֻכְבֵּת הוּא מֶלֶךְ
שְׁלֵיט הוּא, קִיסָר מִמְּשִׁי.
וְשָׂמָּה זֶה הוּא, הַמוֹשֵׁל בְּלִי שֶׁלַח?
וְשָׂמָּה זֶה הוּא, הַרְפֵּי-שֵׁי...
הַלִּיקָה עוֹצֵם אֶת עֵינָיו הַנוֹגֵהת,
מֵאֲפִיל הַמְּרָאָה, מֵעֲלִים.
בְּרַעַשׁ הַמִּים נִשְׁמָע עוֹד הַשְּׁעֵט –
וְצַעַר שֶׁל אִישׁ בֵּין גְּלִים.
וְשׁוֹב הוּא נֶשֶׂא עַל גְּבוֹ שֶׁל גְּבִירָאֵלוּ.
צוֹעַד הֶזְקֵן וְשׁוֹתֵק.
מִלְמַעְלָה קָמִים בְּזוֹעֵף אֲפִילוּ.
צוֹחַ הַפְּרוּט וְצוֹעֵק.¹

מיטב השיר – כזבו. "הזקן", ר' ישראל מרח"ן, היה אז כבן ארבעים חמש בסך הכל; הנהר לא היה נהר הפרוט; ובליל הבריחה, שעה שגנב ר' ישראל את הגבול בין רוסיה לאוסטריה, היו מימי הנהר קפואים לחלוטין ואף אדוות גל לא ליחכה את גדותיו. גם "גבריליו", הגרי שכביכול נשא את הצדיק על שכמו, לא היה אלא איש יהודי, מבריה גבולות מקצועי, שסייע לר' ישראל בבריתתו. ואף על פי כן, הדימויים הרב-משמעיים – "מושל בלי שלח", "איש בין גלים" – הולמים את קורות חייו של ר' ישראל מרח"ן. כיונה הנביא בשעתו, המתחנן לאלהיו ממעי הדג, יכול היה אף הוא לקרוא: "כל משבריך וגליך עלי עברו. ואני אמרתי: גרשתי מנגד עיניך, אך אוסיף להביט אל היכל קדשך" (יונה ב, ד-ה).

ראשיתו של הספר בחיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, שהוגש לסינט האוניברסיטה העברית בירושלים בשלהי שנת תשנ"ב. זכיתי וחיבורי זה נתקבל בסכר פנים יפות בעיני מורי ועמיתי, והם זירזוני להוציא את הדברים לאור עולם ולהעלותם על מזבח הדפוס. ואף שבעיקרו שומר הספר על מתכונתו הראשונה, הנה פנים חדשות לגמרי באו לו כאן. מאז הוגשה עבודתי ועד היום הגיעו לידי תעודות חשובות ונתגלו לי מקורות רבים, חדשים אף ישנים, שלא ידעתיים קודם לכן. אמירות רפות נתחדרו וניסוחים מטושטשים נתבהרו. מקצת אבני בניין שהנחתי נתמכו ונוצקו מחדש, אחרות נשמטו ונעקרו. קוראי עבודתי המציאו לי הערות ותיקונים והגיעו בפני תוספות והשמטות, עד שכמעט שלא נשתייר דף מרפיה של מחברתי המקורית שלא נשתנה בו שינוי קטן או גדול.

1 ש' מלצר, אור זרוע – ספר השירות והבלדות, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 127-129

ספרי זה לא היה בא לעולם אלמלא עזרתם ותמיכתם של רבים מקרובי, ידידי ומורי ולכולם מבקש אני להודות, גם אם יקצר המצע מלמנות את שמותם. ועל כולם, ראשונים וחניבים, אהובי לבי – רעייתי שרון, בנותי אבישג ונטע ובני הלל ומישאל.

אסיר תודה אני להורי, רחל ומשה קרונה, שחיבבו עלי את מורשתם של יהודי מזרח אירופה, ובמיוחד אבי וזכרונו לברכה, שידיעותיו הרבות בתולדות החסידות וספרותה היו לי לאחיעזר ואחיסמך. כיום ב' בסיון תשנ"ג, בן שמונים שנה, נסתלק אבא לבית עולמו, ולא זכה לראות את דפי עבודתי נצרים בספר. מעות הרבה יש לי, ואין לי שולחני לפורטן בפניו. איש יהודי היה, מלא וגדוש, טוב ומיטיב, סר מרע ועושה טוב. לזכרו המבורך של אבא ולכבודה של אמא שתאריך ימים ושנים מוקדש ספרי.

ועוד יבואו על הברכה: מורי וחברי פרופסור עמנואל אסקס, שהדריכני בכתיבת עבודת הדוקטורט, ומתבונתו, מהערותיו ומשיקול דעתו שאבתי מלא תופניים גם בשעת הכנת הספר. רבותי ורעי, פרופסור ישראל ברטל ור' יהושע מונדשיין, משכיל וחסיד, שחלקו עמי בנדיבות את ידיעותיהם הרבות, סייעו לי בהבהרת סוגיות מוקשות והפנו את תשומת לבי למקורות מעניינים שניקרו על דרכם. ידידי דן חרוב טרח עמי הרבה בבירור המקורות ברוסית וסייע בידי להביאם לדפוס. מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, מנהלו מר צבי יקותיאל וצוות העובדים ובראשם מר יחזקאל חובב העורך הלשוני והמביא לבית הדפוס, והסדרית גב' אלה חכימי, קיבלו על עצמם להוציא את ספרי – אמרו ועשו. ונעשתה המלאכה במקצועיות, בזריזות ובאהבה. הוצאת הספר לאור נסתייעה בתרומות נדיבות של בית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב, קרן הזיכרון לתרבות יהודית וקרן לואיס ומינה אפשטיין שעל יד האקדמיה האמריקאית לתקר היהדות. לכולם תודה וברכה.

דוד אסף

ירושלים, תשנ"ז

"זכי מה עוד יכול לבקש חוקר ממקורותיו אם מפקידים הם בידיו סיפור עלילה דרמטי, שיש בו סממנים של מתח ומסתורין, מעורבות ברצח וישיבה בכלא, שוחד, בריחה ורדיפה, שיקום והתחדשות, קדושה והתעלות דתית, וכל אלה מהולים בסגנון חיים צבעוני ומוחצן, במחלוקת ובפיוס, בפולמוס ובהשלמה" (מן ההקדמה).

ר' ישראל מרוז'ין (1796-1850) הוא מן הדמויות המרשימות ביותר בעולמה של תנועת החסידות במזרח אירופה. בביוגרפיה מפורטת ומתועדת היטב, ובסגנון קריא ומרתק, נפרשת תמונה חדשנית ומפתיעה של אישיות מיוחדת במינה. צדיק, מנהיגם הנערץ של אלפי חסידים, שלצד כריזמה יוצאת דופן וסגנון חיים מפואר, שנודע כ"דרך המלכות", נתגלגלו קורותיו המפותלות בסבך בלתי צפוי של אירועים והרפתקאות.

"דרך המלכות" הוא ספר חלוצי וראשון מסוגו, המגולל יריעה רחבה של תולדות החסידות במחציתה הראשונה של המאה הי"ט, ודן בה כפי שהיא מצטיירת מתוך תעודות בנות הזמן ומכתבי דובריה ומתנגדיה. אך לא רק ביוגרפיה לפנינו. אגב שרטוט תולדותיו של הצדיק מרוז'ין, מאסרו המשפיל, בריחתו מרוסיה לאוסטריה, ושיקום חצרו בסדיגורה שבבוקובינה האוסטרית, מתגלה לעיני הקורא החצר החסידית כפי שהיתה, על צבעיה וניחוחותיה ועל המערך החברתי והכלכלי שעמד בתשתיתה.

ד"ר דוד אסף הוא מרצה בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.

שם לאבני מילא

דאנאקוד 185-381